

Nicolas Abraham

A Katasztrófák bemutatása*

A könyv

A könyv, amelyet a francia olvasó a kezében tart, a század egyik leglenyűgözőbb és legfelszabadítóbb könyve. Nem kevesebbet tesz, mint hogy a pszichoanalitikus megközelítést olyan egyetemes vizsgálati módszerként indítja el, amely kiegészítheti a természettudományokat, a biológiát, a paleontológiát, az orvostudományt, vagy – ha elég messzire megyünk a meglátásaiban – akár a kémiát és a fizikát is. Nehezen hisszük, hogy egy ilyen megközelítés eredményes vagy akár lehetséges is lehetne. Részleteiben meg kell hát vizsgálnunk Ferenczi javaslatát könyvének tárgya, a genitális szexualitás sajátos biológiai problémájára vonatkozóan. Elsőre zavarba ejtő olvasmány, de ha kitartunk, egy furcsa és csábító univerzumba jutunk.

Minden egyes oldalon váratlan bizonyítékok bukkannak fel, amelyek más szerzőkre reagálnak, egyszerre megerősítenek felismeréseket és új jelentéseket nyitnak meg. A végén meggyőzve, régóta vallott hiedelmeinket felfüggesztve, készen állunk arra, hogy a szerzővel együtt izgalmas merülésbe kezdjünk önmagunk legmélyebb rétegeibe. Ferenczi szembesít minket azzal, ami testünkbe, gesztusainkba és mítoszainkba van beleírva, úgy, hogy a biológia, a természettudomány, az embriológia és a fiziológia olyan jelentésekkel elevenedik meg, amelyek fajunk legtávolabbi történetéhez kötnek minket. Néha joggal gyanakszunk; vajon valami metafizikai csábítás hálója vesz körül bennünket? Ferenczi biztosít bennünket arról, hogy nem erről van szó, és hogy az általa feltárt jelentések mindenekelőtt verbális táplálékot jelentenek, amely arra hivatott, hogy éltesse az egység iránti igényünket. Arra szolgálnak, hogy tudományosan működjenek, hogy hipotéziseket javasoljanak, kutatási terveket építsenek fel és új tényeket fedezzenek fel. Ami ráadásul meglep

* Nicolas Abraham bevezetője Ferenczi *Katasztrófák a nemi élet működésének fejlődésében* című könyvének francia fordításához készült. Eredeti megjelenése: Présentation de »Thalassa«. In: Sándor Ferenczi: *Thalassa. Psychanalyse des origines de la vie sexuelle*. Trans. Elisabeth Grin. Paris: Petite Bibliothèque Payot, 1962, 5-17. Későbbi megjelenése: In: Nicolas Abraham – Maria Torok: *L'écorce et le noyau*. Paris: Flammarion, 1987, 15-24. A magyar változat a francia eredetivel való összevetéssel, az angol fordítás alapján készült: Nicolas Abraham: *Introducing Thalassa*. Trans. Tom Goodwin. *Angelaki, Journal of the Theoretical Humanities*, 2020, 25(6): 137-142.

bennünket, az az, hogy a „első dolgok” hiteles tudománya akarva-akaratlanul is költészet.

Freud tanítványa

„A genitalitás-elmélet kísérlete”¹, ahogy a *Katasztrófák* első címe szól, a freudi ortodoxiához való szigorú ragaszkodást mutatja. Ferenczi Sándor, a Budapesti Királyi Törvényszék pszichiáter szakértője, Freud hűséges barátja, társa és tanítványa volt. 1908-ban kapcsolódott a pszichoanalízis megalapítójához, és bámulatos gyorsasággal sajátította el tanítását, sorra publikálta klinikai és elméleti tanulmányait. Mentorával együtt alapította meg a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesületet (IPA), és 1933-ban bekövetkezett haláláig a pszichoanalitikus ügynek szentelte lelkesedését és alkotó szellemét. Magára Freudra is nagy hatást gyakorolt, eredeti hozzájárulásai pedig továbbra is éltetik a Freud utáni pszichoanalitikus gondolkodást.

Ferenczi az elsők között volt, akit meggyőzött a pszichoanalitikus kutatás elsőbbsége azon más pszichológiai és orvosi megközelítésekkel szemben, amelyek kudarcai a hisztéria rejtélyéhez kötődtek. Csak Freud jutott valódi felismerésekhez ebben a kérdésben, a pszichoanalitikus gondolkodás diszkreditálta ezeket a gondolkodásmódokat. Szükségét érezte azonban annak, hogy visszafogott maradjon, tudta, hogy a kritika óvatos leküzdéséhez szerénységre és diszkrécióra van szükség. Ferenczit azonban lendületes hite túl gyakran elragadta:

„Az egészséges és beteg ideg- és lelki élet tudományának fejlődése már hosszú idő óta pangott, mikor azt *Freud* pszichoanalitikus módszere új életre pezsdítette. Az agyboncolástan kutatói csodálatos, ha utánzásra nem is méltó türelemmel metszegették és festegették régóta az agyvelők ezreit, anélkül, hogy említésre érdemes új tények megállapításához jutottak volna; a kísérleti pszichológusok jobb ügryhöz illő buzgalommal mérték a reakcióidőt ezredrészmásodpercekben, s azután nem tudtak mit kezdeni az értelmetlenül összegyűjtött adathalmazzal; a naiv és fanatikus »materialista« természetbölcselek, ahelyett, hogy a lelkieknek nevezett tényekkel egyáltalán foglalkoztak volna, megelégedtek azzal, hogy tagadják a lélek létezését, mert egyelőre nem lehet a lelki folyamatokat élettani alapra fektetni; a metafizikus spekulálók pedig – meg nem látva az ösztönöknek minden életfolyamatnál szembeszökő elsőségét – logikai alapon próbálták megérteni a szenvedélyektől hányatott lelki világot; a »klinikus« idegorvos szellemi tevékenysége évente egynéhány agytumor geometrikus lokalizálásában és brómpreparátumok rendelésében, a pszichiátria pedig tünetcsoportok deskriptív variálásában és kombinálásában merült ki. És jellemző az emberi természet renyheségére, hogy sokan ma is gépies egyhangúsággal folytatják ezt az unalmas és terméketlen tevékenységet és automatikusan elzárkóznak a haladás elől, ma, amikor minden munkabíró kézre szükség volna, hogy a Freudtól kezünkbe adott új és

¹ Sándor Ferenczi: *Versuch einer Genitaltheorie*. Internationale Psychoanalytische Bibliothek XV. Wien: Internationaler Psychoanalytischer Verlag, 1924.

forradalmat jelentő eszmék segítségével újra felszánthassuk a pszichológia és pszichopatológia egész területét.”²

Ferenczi lelkesedése a pszichoanalitikus tanok iránt kevés határt ismert. Míg az analízis kezdeményezője óvatos volt elképzeléseinek merészségét illetően, addig utódjának nem voltak ilyen fenntartásai. Freud orvosi képzettségéből „tudományos felettes-ént” örökölt, és ebben a kontextusban kívánta magát elfogadtatni. Nem arról van-e szó például, hogy közvetlenül a *Katasztrófák* megjelenése előtt Freud a biológiában keresett bizonyítékokat téziseihez?³ Ebben a különleges érvelésben a traumatikus élmények megismétlésének kényszerét (az álmokban, a traumás neurózisban és a gyermek játékában) egy, az eredeti elképzelésétől idegen, biológiából kölcsönzött elv – „az élő anyag rugalmassága” – bevezetésével magyarázza. Mindezt annak ellenére, hogy ezt a kulcsproblémát már 1900-ban, az *Álomfejtésben*⁴ teljes mértékben kidolgozta. Ott a pszichoanalízis egy eredeti elméletre épült, amely a neurotikus tünetekből és az álomszimbolizmusból eredt, amelyeket egy-egy elfojtott vágy és egy elnyomó erő között közvetítő kompromisszumos alakzatnak tekintett. A szimbolizáció folyamatát az örömelv (és annak származéka, a valóságelv) irányítja, kielégülésre és a feszültségek csökkentésére törekszik. Ez volt az a központi tétel, amelynek revíziójára nem volt szükség. Egy konfliktus feloldása, legyen az bármilyen rossz, megkönnyebbülést hoz, még ha ez csak részleges is. Szimbolikus megoldásként az ismétlési kényszer messze nem „túl” van az örömelven – ahogyan a későbbi Freud mondaná –, hanem inkább megfelel ennek az elvnek. Ez Ferenczi tézise is, amely ebben a központi kérdésben közelebb áll a freudi ortodoxiához, mint maga Freud. Még konkrétabban: a szimbolikus ismétlődésen keresztüli öröm elkerülhetetlen, ugyanúgy, ahogyan a rituális ünnepek is a feszültség valamilyen élvezetes feloldásának állítanak emléket.

A tanítvány hivatása a mester gondolatának kiterjesztése úgy, hogy közben meg is őrzi azt. Freud akarata ellenére Ferenczi igyekezett megtartani Freud gondolkodásának legalapvetőbb és legeredetibb aspektusát; a szimbólum elméletét és annak az örömelvvel való elválaszthatatlan kapcsolatát. A végső határáig feszítve Ferenczi megtette az első lépéseket a pszichoanalízisről mint az egyetemes tudomány megteremtéséről szóló álom megvalósítása felé. Megkísérelte a biológia és a pszichoanalízis integrálását, úgy, ahogyan Freud soha nem merte.

Egyedülálló vállalkozás: az eredet pszichoanalízise

Lehet-e biológiai tényeket pszichoanalizálni? Ahhoz, hogy erre választ adhassunk, fel kell függesztenünk a filozófiai előítéleteket, legyen szó akár a naiv dualizmusról, amely a „organizmust” és a „pszichét” külön valóságnak és nem két megközelítési módnak tekinti, akár a materializmus és a spiritualitás zsákutcának tekintett,

² Abraham itt Ferenczi egy fontos és radikális megjegyzését idézi; francia nyelven adja meg a magyarul olvasott szövegrész bibliográfiai adatát. A szöveg eredeti forrása: Ferenczi Sándor: Előszó. In: *Ideges tünetek keletkezése és eltűnése és egyéb értekezések a pszichoanalízis köréből*. Budapest: Dick Manó, 1914, iii-iv. (A ford.)

³ Sigmund Freud: *A halálösztön és az életösztönök*. Ford. Kovács Vilma, Budapest: Világirodalom, 1923.

⁴ Sigmund Freud: *Álomfejtés*. Ford. Hollós István. Budapest: Helikon, 1986.

befejezetlen monizmusáról⁵. Ehelyett vissza kell állítanunk az élőlény teljes valóságának megértését. Ha ez megvalósul, az olyan jelenségek, mint a „hisztériás materializáció”, amelyek „a pszichéből az organikusba való titokzatos ugrást” idézik elő, többé nem botránkoztatják meg az értelmet. Ferenczi ünnepeelt tanulmányaiban elmélyítette e jelenségek vizsgálatát. Számára a konverziós hisztéria és általában a manifeszt érzelmek „expresszív” jelenségei visszavezethetők arra, hogy szimbolikus (vagy fantasztikus) módon használják őket valamilyen elfojtott, testünk filogenetikai lehetőségeibe beírt vágy kielégítésére⁶. Vegyük például a pirulás esetét egy érzelmileg terhelt helyzetben. Az arc véreinek ez a felszínes kitágulása a serdülő elfojtott vágyát szimbolizálhatja a pénisz iránt. Ha eltekintünk az egyik területről a másikra való áthelyeződés kérdéséről, akkor is pontosan tudnunk kell, hogy ez a vágy hogyan ölti időszakos pirulás formáját. Feltételezhetjük, hogy a vérnek a testfelületre történő beáramlása már eleve egyfajta a priori jelentőséggel bír, különösen azért, mert hatékonyan csillapítja az intenzív cserék révén lokalizált izgalmat. A létező vágy tehát belekapaszkodik a már rendelkezésére álló jelölő eszközökbe. Ami a tudatos gondolkodás számára tiltott, az a test nyelvén keresztül varázslatosan megvalósul a pírban. Az erek kitágulnak, mintha egy tárgyat akarnának befogadni, és ez az organikus figyelem maga lesz az elfojtott vágy szimbóluma. Így használjuk a testünket a szimbolizációra, ahogyan a művész is használja az anyagait a művészet létrehozásához. Minden esetben arról van szó, hogy az elfojtott vágyakat mintegy varázsütésre „materializáljuk”. És ez azért lehetséges, mert testünk eleve úgy működik, mint egy nyelv. A szimbolizálással egyszerűen hangot adunk a jelentés szerves egységeinek eredeti értelmének.

Innentől kezdve megtehetjük a döntő lépést eredeti célunk felé, hogy a pszichoanalitikus elméletet kiterjesszük a biológiára. Ha testünk kezdettől fogva beszél, akkor az alapvető jelentések még alapvetőbb szimbolizációkból származnak, amelyek a filogenezisre és fajunk történelmi traumáira és nélkülözéseire mutatnak. A szervek és a testi funkciók nyelvei tehát olyan szimbolikus szervezetek lehetnének, amelyek egyre archaikusabb nyelvekre utalnak. Ha ezt mondjuk, teljesen logikusnak tűnik, hogy a szervezetet a faj történelme során felhalmozott hieroglifikus szövegnek tekintjük, amelyet a megfelelő vizsgálati formák képesek lennének megfejteni.⁷ A biológiai tények ilyen váratlan szemléletmódja radikálisan eltérő, de igazolható hipotézisek tartományát nyitja meg. Így születik meg egy új tudomány: az eredet pszichoanalízise, avagy a *bioanalízis*.

⁵ Ferenczi Sándor: Az introjekció fogalmi meghatározása. In: *Ferenczi Sándor összes művei, 2. kötet. Ferenczi, a katalizátor (1908–1913)*. Szerk. Harmatta János és Bókay Antal. Budapest: Oriold és Társai, 2022, 337-339.

⁶ Ferenczi Sándor: *A hisztéria és a pathoneurózisok. Pszichoanalitikai értekezések*. Budapest: Dick Manó, 1919.

⁷ Ezek a nézetek nem feltétlenül jelentik a lamarcki típusú evolucionizmust, amely a szerzett tulajdonságok öröklődésén alapul, bár Ferenczi kétségtelenül ezt preferálta, mert ez közelebb állt a pszichoanalitikus gondolkodásmódhoz, mint a darwinizmus különböző formái.

Az eredet pszichoanalízisének fejlődése

Egy új tudomány születik? Gyorsan mondtuk ki. Ez talán csak remény, utópisztikus álom. Egy új tudományterület nem így jön létre. A konstrukció felépítéséhez bevált eszközökre van szükség. Mi a helyzet a pszichoanalitikus módszerrel? De hát az a beszédet és a szabad asszociációt használja. Hogyan tudunk szóra bírni egy szervet, egy állatot vagy egy paleontológiai maradványt? A válasz attól függ, hogy a bioanalízis tudományága mennyire kivitelezhető.

Térjünk vissza egy pillanatra a pszichoanalízishez. Hogyan történik ez? A szabad asszociációk (manifeszt tartalmak) egymásutánja mögött az analitikus azt az affektív attitűdöt keresi, amely e sorozatot irányítja. Ez úgyszólván a megértés törvénye. Az analitikus szituációban semmi más nem motiválhatja ezeket az attitűdöket, mint a múltbeli élmények felelevenítése. Az analitikus ülésből előbukkanó affektív attitűdök hordozzák az egyén története során keletkezett vágyakat, félelmeket, kudarcokat és konfliktusokat (látens tartalmakat). Természetesen, ha a látens tartalom egyszer már felismerődött, az csupán egy mélyebb látens tartalom manifeszt tartalmává válik, és így tovább. Mintha az egyén érzelmi története egymás utáni lépésekkel visszafelé újrafogalmazható lenne. Tudjuk, hogy Freud hogyan állította elő a gyermek érzelmi szakaszainak (a genitális, fallikus, anális, orális, sőt a prenatális) ontogenetikai modelljét felnőtt páciensei bőséges anyagából, amelyekben ezek fennmaradtak. A „gyermek” továbbélése az analitikus munka egyik alapfeltevése. Az egyén ezen a modellen keresztül jut el önmaga megértéséhez; a gyermekekre a felnövés során ható életkörülmények eredményeként.

Eddig Freudot követtük, de Ferenczi számára mindig arról van szó, hogy tovább kell menni; a faj gyermekkorába, a mi filogenetikus gyermekkorunkba. Ehhez Haeckel biogenetikai törvényét idézi fel, amely szerint, ahogyan az analitikus ülés megismétli az egyén történetének szekvenciáját (amelyből rekonstruálhatjuk a megfelelő ontogenetikai pillanatot), úgy „az ontogenezis rekapitulálja a filogenezist”. A pszichoanalitikus ülés megfelelő reflexiójának tehát képesnek kell lennie arra, hogy elvezessen bennünket az élőlények történetének legtávolabbi előzményeihez. Szükséges azonban tisztázni, hogy az ismétlődés mindig szimbolikus, egyszerre hasonló és különböző az eredeti előforduláshoz képest. Az irányadó kérdés tehát kettős: mi az az ősi trauma, amelyet az ontogenezis szimbolikus megismétel, és mi az, ami ebben a szimbolikus ismétlődésben elfojtódik?

Bizonyára jó úton járunk, ha irányadó kérdésünk nem tartalmazna egy szerencsétlen csapdát; azt, hogy az „ontogenezis” kifejezés jelentésének radikális megváltozásának vagyunk tanúi. Míg Freudnál ez a kifejezés az érzelmi fejlődés *belülről* történő modellezésére utal, addig a Ferenczi féle perspektíva ennek a fejlődésnek az anatómiai és fiziológiai aspektusait *kívülről* is figyelembe veszi. Ez az ellenvetés álságos – állítja a *Katasztrófák* szerzője –, hiszen a pszichikus és az organikus nem két valóság, hanem egyetlen, szimbólumokból és jelentésekből álló valóság. Az életnek van egy lényegi diszkurzusa, amit a díványon analizálnunk kell. Hozzátehetjük azt is, hogy a pszichoanalitikus módszer a belső és a külső közötti folyamatos oda-vissza mozgásban halad, és hogy nincs elvi különbség az analízis

verbális cselekvése, az akadállyal szembesülő papucsállatka erőfeszítései, a szövetek kémiai támadásra adott gyulladásos reakciója, sőt a szívizom normális működése között.

Valójában mindezek az életjelenségek akkor nyerik el teljes értelmüket, amikor kiegészülnek ezzel a genetikai dimenzióval, belülről és kívülről egyaránt megfigyelve. Ez nem teszi érvénytelenné az objektív kutatást, amelyet az eredet pszichoanalízisének szerves részeként tartanak számon. Ennek eredménye lesz az, amit a szabad asszociációs anyag helyébe kell tenni. *A tényeket a klasszikus tudományok módján megfigyelni, pszichoanalitikusan értelmezni, és az előállított hipotéziseken keresztül visszafordulni a tényekhez, ezek a bioanalízis feltáró lépései.*

Biztonságosan megérkeztünk? Kikötöttünk új tudományunk csábító partjain? Egy zátony még előttünk áll: az antropomorfizmus. Néhány leleményes lélek ott ragad. Bárki láthatja őket amint megfeneklenek, amint a hangyák elfojtásáról vagy a mézelő méhek anális erotikájáról beszélnek. Ferenczi bioanalízise a hibák ellenére ritkán esik bele ezekbe a közhelyekbe, bár igaz, hogy ugyanezzel a veszéllyel szemben halad előre: a belső érzék és a világba vetített átfogóbb jelentés összekeverésével. Hasonlóképpen mindig találkozni fog azokkal, akik túl pedánsak, félénkek vagy elégedetlenek ahhoz, hogy tovább foglalkozzanak vele. Mégis úgy tűnik, hogy bizonyos problémák fennmaradása, mint például a külső és a belső, az objektív és a szubjektív, a belső és a külső értelem közötti viszony egyértelmű definiálásának lehetetlensége távolról sem akadály, hanem valódi lényege a bioanalitikus kutatásnak. Azt követelni, hogy ezt a problémát előre megoldjuk, olyan, mint a mesebeli vakond, aki kijelenti: „Csak akkor megyek ki a külvilágba, ha tisztán látom azt”.

A valóság szimbolikus lényege

Ferenczi biológiai látásmódja, ezt az olvasónak is el kell ismernie, mély és kimondhatatlan rezonanciákat ébreszt bennünk. Akik tagadják a *Katasztrófák* tudományos érvényességét, még azok is felismerhetnek költészetében és mitológiájában egy meditációra alkalmas tárgyat. Ez a rendkívüli kozmogónikus eposz (miért ne tekintsük annak?), amely a pszichoanalízisből ered, kreatív gondolatmenetet követ, hogy felszabadító és terápiás hatást fejtsen ki, hasonlóan a korábbi korok folklórához és vallási mitológiáihoz. Ez azért van így, mert kiderül, hogy a tudományos és a költői igazságnak alapvetően ugyanaz a lényege. A *Katasztrófák* olvasásának öröme és életerege abban rejlik, ahogyan leleplezi annak a hermetikus válaszfalnak a fokozatos összeomlását, amely énkben megtiltja a „racionális” és „irracionális” aspektusok közötti érintkezést.

Ferenczi teljesítménye abban áll, hogy érezteti velünk, hogy nem egyszerűen atomok gyűjteménye vagyunk, amelyek a véletlenek sorozata révén egyesültek néhány milliárd év elteltével, hogy megalakítsák az élők és utódaik ugyancsak esetleges uralmát, a *Homo sapienst*. Megszabadít minket attól is, hogy valamilyen transzcendens hatalomhoz folyamodjunk állapotunk és sorsunk magyarázatáért. Az atomjainktól a sejtjeinken át az elképzelt végünkig, Ferenczi számára abszolút szimbólumokból

vagyunk szöve. Ezek a szimbólumok magukban hordozzák történelmüket, létrejöttük értelmét. Természetesen szingulárisak, de egyben kétarcúak is: megmutatják azt, amik egykor voltak, és amik egykor voltak, egyedül az fedi fel valóságukat. Az emberi létről szóló beszámoló egyben betekintést nyújt a lét szerkezetébe és a világegyetem szimbolikus összefüggéseibe is. Az eredet pszichoanalízise tehát egyszerre filozófia és kutatási eszköz. Túl a mechanisztikus leírásokon vagy a végső igazságra való misztikus felhívásokon, az, amit *Katasztrófák* nyomán pszichoanalitikus pánszimbolizmusnak nevezhetnénk, az okságot és az érzéket, a testet és a lelket, a jelenségeket és a transzfenoméneket egy radikálisan új megértés formájába kapcsolja össze. Már most is van legalább egy terület, ahol a pszichoanalízisnek ez az egységesítő látásmódja meghozza gyümölcsét: a pszichoszomatikus orvoslás. Ez a tudományág mindent Ferenczinek és tanítványainak köszönhet.⁸ A bioanalízis itt a kísérletezés és a terápiás cselekvés termékeny terepére talált. Az új látásmód azonban túlmutat egyetlen diszciplína keretein, Ferenczi még a biokémiában is lát mozgásteret. Talán nincs is olyan messze az a nap, amikor egy leleményes mikrofizikus az atomi és intraatomai jelenségek elméletét pánszimbolikus megfontolások alapján építi fel. Egyelőre a filozófusnak kell elmélkednie a végső kérdéseken, amelyeket Ferenczi gondolata felvet: hogyan lehetséges a szimbólum eszméje? Milyen az eredeti szimbólum szerkezete? Elképzelhető-e a szimbolikus halmazok topológiája és fiziológiája? Mi a jelenségek transzfenomenális értelme? És így tovább...

Itt az ideje, hogy a bevezető szerzője visszavonuljon, és hagyja, hogy az olvasó kövesse saját inspirációját. A felfedezés öröme kísérje minden lépését.

N. A.

Párizs, 1962. október

Bókay Antal fordítása

⁸ Lásd Franz Alexander: *La médecine psycho-somatique*. Paris: Petite Bibliothèque Payot, 1970.